

Nina Perger

DI-VIZIJE DRUŽBENEGA SVETA IN POTENCIALNOST DELOVANJA V INTERSUBJEKTIVNOSTI

IZVLEČEK

V prispevku obravnavam teorizacije P. Bourdieuja in J. Butler v kontekstu presečišča med družbeno akterko in družbenimi strukturami. Medtem ko Bourdieu tovrstno presečišče s poudarkom na družbeni reprodukciji zajame s konceptom habitusa in nedeterminiranega utelešenja objektivnih struktur, J. Butler slednje zajame s konceptom performativnosti in subverzivnosti ob konceptualizaciji pogojev delovanja akterke skozi neidentična in zato »neuspešna« citiranja družbenih norm. Tako Bourdieu kot J. Butler pa večinoma ostajata na ravni individualne akterke – medtem ko Bourdieu raven intersubjektivnosti misli predvsem v okviru načela podobnosti, J. Butler in druge avtorice v intersubjektivnosti prepoznavajo potencialno ‚podporno infrastrukturo‘ oziroma potencialne alternativne sheme marginaliziranih, alternativnih di-vizij sveta.

KLJUČNE BESEDE: Pierre Bourdieu, Judith Butler, simbolna moč, simbolno nasilje, di-vizije družbenega sveta, delovanje, intersubjektivnost

Di-visions of the social world and agentic potential in intersubjectivity

ABSTRACT

In this article, we analyse theoretical works of P. Bourdieu and J. Butler regarding how they approach the intersection of objective structures and social actors. While Bourdieu emphasises social reproduction with the concepts of habitus and undetermined embodiment of objective structures, J. Butler focuses on subversions through the concepts of performativity and non-identical and, as such, always ‘unsuccessful’ reiterations of social norms. Moreover, they both primarily focus on the individual level, neglecting the level of intersubjectivity that in Bourdieu’s work is mostly considered through the principle of homology, while J. Butler, along with certain other authors, acknowledges intersubjectivity in terms of its potential ‘supporting’ infrastructure and alternative schemes of marginalised, alternative di-visions of the social world.

KEY WORDS: *Pierre Bourdieu, Judith Butler, symbolic power, symbolic violence, di-visions of the social world, agency, intersubjectivity*

1 Uvod

V prispevku obravnavamo koncept delovanja družbene akterke¹ v razmerju z družbenimi strukturami, kot ga zasledimo v delih J. Butler in P. Bourdieuja, ter v povezavi s potencialnostjo alternativnega delovanja, ki presega obstoječe habitualiziranosti praks ter njihove regulariziranosti in regularnosti. Z razgrnitvijo njihovih ključnih točk in medsebojnim povezovanjem bomo obravnavale koncept delovanja, prakseološki značaj reprodukcije družbenih struktur in skušale začrtati smer rabe njihovih teoretskih ogrodij na način, ki nam omogoča misliti delovanje družbene akterke v kompleksnosti, izhajajoče iz ohlapnega reguliranega delovanja, ki presega zgolj relacijskost *družbene akterke* – *družbene strukture*, torej z upoštevanjem sicer omejujočega, a nedeterminirajočega značaja družbenih struktur kot tudi potencialnosti alternativnih delovanj, okrepljenih v heterogenosti »izbranih« intersubjektivnosti. Avtorja k sociološki dilemi struktura – delovanje pristopata z različnih zornih kotov: medtem ko se Bourdieu dileme loteva z njenim preseganjem in hkratnim osredinjanjem na družbeno reprodukcijo, se Butler primarno osredotoča na procese in pojave »prelomov« v družbeni reprodukciji, ki jih obravnava predvsem skozi prizmo spola in seksualnosti, za oba pa je v grobem značilno, da akterko in potencialnost delovanja obravnavata predvsem v odnosu do objektivnih struktur, ne pa tudi na ravni vsakdanjega življenja in intersubjektivnosti. Namen prispevka je pokazati in na ozadju njihovih teorizacij obravnavati raven vsakdanjega življenja s poudarkom na pomenu intersubjektivnosti, ki je tako pri Bourdieuju kot tudi pri J. Butler obravnavana na razmeroma nezadosten oziroma poenostavljen način, skozi pretirano predpostavko načela homofilije in njegove kontinuitete skozi življenjski potek akterke, ali pa se pomen intersubjektivnosti obravnava šele v kasnejših delih. Pri tem se osredotočamo tudi na oris Bourdieujevega teoretskega okvira, upoštevajoč heterogenost intersubjektivnosti v pogojih poznomoderne družbe, v smeri prepoznavanja potencialnosti heretičnih praks, s čimer presegamo kritike o domnevno determinističnem značaju Bourdieujevega teoretskega okvira, kar lahko zasledimo tudi v nekaterih delih J. Butler, ki v polju kvir študij velja za referenčno avtorico teoretskih obravnav nenormativnih praks (v razmerju s spolom in seksualnostjo).

2 Di-vizije družbenega sveta in družbena magija

Za pregled obravnave simbolne moči pri Bourdieuju je treba najprej obravnavati njegove temeljne koncepte teorije prakse, tj. odnos med družbeno akterko v povezavi s habitusom in objektivnimi strukturami ter simbolno močjo in simbolnim nasiljem. Za razumevanje simbolne moči in nasilja, ki sta v največjem obsegu tematizirana v delu *Language and symbolic power* (1991), je pglavitno to, da gre za moč, ki je nevidna in ki se lahko izvaja le z aktivno podreditvijo akterk, tj. z »domestifikacijo dominiranih« (1991: 167), ki moči ne

1. V besedilu se ženski slovnični spol nanaša na vse spole.

zaznavajo kot take, tj. ne prepoznavajo njenega prispevka v konstrukciji družbenega sveta ter dominantnih shem klasifikacij in percepcij, ki se skozi ponavljajoče se izkušnje življenja v družbenem svetu z objektivnimi pogoji vpisujejo v telo akterke (prav tam). Simbolno moč Bourdieu (1991: 165) obravnava v kontekstu širše shematizacije simbolnih instrumentov, znotraj katerih razločuje strukturirajoče strukture (instrumenti vedenja in konstruiranja objektivnega sveta), strukturirane strukture (sredstva komunikacije) in instrumente dominacije (moč, divizije in družbeni razredi ipd.). Simbolne (strukturirajoče in strukturirane) strukture, prek katerih se izvaja simbolna moč (strukturiranja), so tudi same strukturirane glede na sestavo objektivnih pogojev in specifično hierarhiziranost različnih družbenih razredov. Slednjih Bourdieu ne definira kot razrede, vzpostavljene po osi ekonomije, temveč širše, tj. kot razred, ki obstaja na »papirju«, uokvirjen pa je s podobnimi družbenimi pozicijami, ki v podobnih pogojih in pogojevanjih oblikujejo podobne dispozicije in interese ter tako tudi proizvajajo podobne prakse (Bourdieu 1991: 231); skratka, družbenih razredov ne obravnava kot razrede, vzpostavljene glede na posedovanje sredstev produkcije, temveč kot družbene skupine, vzpostavljene po različnih oseh družbeno prevladujočega in doksičnega sistema klasifikacij (prav tam; Bourdieu 1987; Brubaker 1985), pri samem klasificiranju pa še posebej izpostavlja pomen distribucije različnih vrst kapitalov (predvsem ekonomskega in kulturnega), manj pa delitve po drugih klasifikacijskih oseh (npr. etnična, nacionalna pripadnost), čeprav, kot izpostavlja, so omenjene osi klasificiranja medsebojno prepletene (Bourdieu 1985: 726).

Bourdieu ločnico med simbolno močjo in simbolnim nasiljem vzpostavlja glede na vpetost v reprodukcijo družbenih razmerij moči: simbolna moč je moč strukturiranja realnosti, medtem ko simbolno nasilje obravnava v kontekstu dominacije enega razreda nad drugim/-i (1991). Distinkcija med enim in drugim je tako označena na podlagi funkcije, ki jo simbolno nasilje izvaja, tj. z reprodukcijo dominacije določenih družbenih razredov nad drugimi (1991). Simbolno nasilje je tako vedno-že tudi moč (oblikovanja vizije družbenega sveta s pripadajočimi družbenimi razmerji moči), medtem ko simbolna moč ni nujno tudi/že nasilje. Na podlagi tega lahko zaključimo, da velja: ko se prek simbolnih instrumentov producirajo in reproducirajo *dominantna* družbena vizija sveta in klasifikacije, ki jo prečijo, ter družbeni razredi, ki iz nje izhajajo, lahko govorimo o simbolnem nasilju (saj simbolni instrumenti delujejo v smislu zagotavljanja prevlade določenih družbenih razredov in njihovih interesov nad drugimi), utemeljenem na neenakomerno porazdeljeni simbolni moči (glede na pozicioniranosti družbenih razredov in akterk znotraj asimetričnih razmerij moči), medtem ko s konceptom simbolne moči, ki (še) ni simbolno nasilje, lahko označujemo tudi prakse oblikovanja alternativnih vizij družbenega sveta, ki problematizirajo obstoječe družbene klasifikacije in kot take ne služijo interesom dominantnih družbenih razredov in reprodukciji njihove dominacije, temveč skušajo naturaliziranost obstoječe vizije, doksično soglasje,² destabilizirati. Prevladujoči Bourdiejevi definiciji simbolne moči kot nevidne in pogojene s sodelovalno podreditvijo ter neprepoznavanjem simbolne moči kot moči oziroma nasilja (1991) tako lahko dodamo tudi simbolno moč kot moč produkcije tistih vizij

2. Koncept *doxe* Bourdieu (1991: 277) povzema po Husserlu in predstavlja odnos akterke do vsakdanjega življenja, zaznamovanega s samoumevnostjo.

družbenega sveta, ki naslavljajo obstoječe družbene klasifikacije in asimetrična razmerja moči med njimi, torej tiste moči, ki si prizadeva za njihove rekonfiguracije in transfiguracije. Tudi v Bourdieujevem shematskem prikazu simbolnih instrumentov (1991) s tipologijo strukturiranih in strukturirajočih struktur ter instrumentov dominacije, se kaže, da je simbolna dominacija zgolj specifičen element simbolnih instrumentov, ne pa tudi element, ki je vedno že prisoten v samih (strukturirajočih in strukturiranih) strukturah. Kar takšna shematizacija simbolnih instrumentov torej razkriva, je *nenujnost* delovanja simbolnih instrumentov v okvirih simbolne dominacije: simbolni instrumenti sicer vsebujejo potencialnost simbolnega nasilja, predvsem takrat, kadar so v raznolike simbolne instrumente vpete akterke na asimetričnih pozicijah moči, a »praksa« simbolnih instrumentov ni enoznačno določena, temveč je lahko tudi »suspendirana«, asimetrične pozicije moči pa vsaj v omejenem obsegu specifične simbolne produkcije »izravnane« (Bourdieu in Wacquant 2006: 91), pri čemer kot primer tovrstne potencialne izravnave Bourdieu in Wacquant (prav tam) izpostavljata primer družine, torej intersubjektivnosti specifičnega značaja, kar je še posebej relevantno v nadaljevanju prispevka pri obravnavi intersubjektivnosti v povezavi z alternativnimi konceptualnimi viri (Allen 2007) oziroma shemami, vizijo sveta, ki jih slednja v vlogi podpornih sistemov lahko ponuja (Butler 2014).

Na ravni družbenega oziroma v okviru objektivnih struktur je tako mogoče govoriti o simbolni moči kot nasilju, tj. o moči reproduciranja obstoječih shem klasifikacij in percepcij ter družbenih razredov in razmerij moči med njimi oziroma o produkciji dominacije (na politični ravni) in ortodoksije (na simbolni ravni)³ na eni strani ter simbolni produkciji proti obstoječim asimetričnim razmerjem moči (v simbolnih bojih za percepcijo družbenega sveta) (Bourdieu 2002). Tovrstno dihotomijo Bourdieu zajame s konceptoma ortodoksije in heterodoksije oziroma heretičnega diskurza, pri čemer prva zaznamuje naturalizacijo shem klasifikacij, percepcij (*habitus*), prilagojenih objektivnim pogojem in družbenim razredom (1991: 169), skupaj z njihovo hierarhiziranoostjo, medtem ko heretični diskurz deluje kot subverzija vzpostavljenim vizijam in »divizijam«⁴ družbenega sveta prek konstituiranja alternativnih reprezentacij družbenih skupin in s tem tudi prek rekonstituiranja dispozicij (prav tam: 128).

Bourdieu v kontekstu upiranja vzpostavljeni »di-viziji« socialnega sveta – v »resnici« o njem vzpostavljenih družbenih kategorizacij, prilagojenih objektivnim pogojem – in vzporednemu izvajanju simbolnega nasilja upošteva pozicije družbenih razmerij moči, vzpostavljenih glede na količino in tip posedujočih kapitalov (Bourdieu 1991: 106; 2002). Simbolna moč »biti prepoznana« (s strani družbenih skupin) – *percipi*, utemeljena na količini in vrsti kapitalov (in zgoščena v specifičnem, tj. simbolnem kapitalu) je tista, ki – skorajda kot moč magije, opredeljena kot moč instituiranja razlik oziroma distinkcij (ki so toliko bolj družbeno učinkovite, kolikor bolj se zanje zdi, da so utemeljene na objektivnih

3. Kot ortodoksne vizije družbenega sveta (Bourdieu 1991).

4. Z besedno igro »di-vizije« (*di-vision*) Bourdieu zajame tako vizijo sveta kot tudi v njej vsebovane »divizije« (razumljene po angleški različici, torej kot delitve, kategorizacije) (Bourdieu 1991: 106). Ker »di-vizija« vključuje tako element vizije sveta kot tudi njene družbene delitve, v pričujočem članku mestoma sledimo in uporabljamo Bourdieujevo besedno igro ali pa jo širše poimenujemo kot »vizija sveta in njene kategorizacije« ipd.

razlikah) – dominantnim razredom omogoča reproduciranje specifične vizije socialnega sveta – *percipere* (1991: 106), neprepoznane kot arbitrarne, torej napačno prepoznane kot naravne skozi proces simbolnega nasilja naturalizacije in dehistorizacije (Bourdieu 2010a). Družbena moč magije (Bourdieu 1991: 120, 170) tako proizvaja diskontinuitete (kot družbenokategorizacijske prelome) iz kontinuitete, pripiše esenco (ki je skozi procese družbene magije zakrita kot esencializirana) in vsili »pravico biti, ki je tudi obligacija biti na enak način« (prav tam: 120). Moč magije (prav tam) pa ni inherentna simbolnim instrumentom, temveč je vzpostavljena (in se reproducira) v odnosih med objektivnimi pogoji in pozicijami, ki jih akterka zavzema v asimetričnosti razmerij moči, pri čemer moč magije ni v »poimenovanju« akterke, temveč tudi v sočasni praktični »regulariziranosti«, ki sovpada z družbenim imenovanjem oziroma instituiranjem – moč magije tako obsega družbeno zaznamovanje akterke in njenega pričakovanega družbenega delovanja (prav tam).

Bourdieu tako v kontekstu simbolne moči in simbolnega nasilja upošteva relativnost družbene moči, izhajajoče iz odnosa med objektivnimi strukturami in akterkinim položajem v socialnem svetu (1991). V nasprotju z Bourdieujem, ki se v svojih delih osredotoča na procese reprodukcije vizije družbenega sveta z vzpostavljenimi družbenimi klasifikacijami in razredi, se J. Butler osredotoča na subverzivnost delovanj. Tudi J Butler koncept »magije« poleg avtoriziranih dejanj izrekanja razširi na »habitualizirane« prakse delovanja (npr. »delanje« spola), ki se družbeno proizvajajo kot »učinki« na podlagi skozi iste prakse vzpostavljenega (napačno prepoznanega) »vzroka« svojega delovanja (tj. samo družbeno pozicioniranost spola) (Butler 1999; 2001). Oba torej – ob »oficializiranih« interpelacijah – upošteva tudi interpelacijsko moč ritualiziranih in sedimentiranih performativov, »praktičnih interpelacij«, utemeljenih v družbeno prepoznanem »imenu«, ki deluje skozi »magični priklic zgodovine in skupnosti« (Butler 1996: 204). Obenem J. Butler (1999) opozarja na Bourdieuevo domnevno nezadostno upoštevanje družbene konstruiranosti tistih pozicij, ki omogočajo dejanja izrekanja z močjo družbene magije in ki so, kot zapiše J. Butler, že produkt operacij performativnosti (prav tam: 122): »/M/oč subjekta, ki izjavlja, je vedno do določene stopnje derivativna in kot taka nima svojega izvora v izjavljajočem subjektu« (Butler 1997a: 33). Tovrstni očitek se izkaže za neutemeljenega, ko upoštevamo Bourdieuevo kontinuirano obravnavo umeščenosti akterke kot produkta relacij med pozicijami v polju, definiranimi glede na posedovanje različnih kapitalov in njihovo prepoznano vrednost znotraj polj, tj. glede na količino in sestavo kapitalov, ter principi divizij, utemeljenimi v družbenih afilicijah akterke (npr. pripisana in prepoznana etnična identiteta, spol ipd.) (Bourdieu 1991: 231, 289).

Drugi očitek, ki ga na Bourdieuja naslovi J. Butler (1999), je vezan na Bourdieuevo domnevno pretirano poudarjanje simbolne moči zgolj avtoriziranega govora, tj. govora, prepoznanega kot legitimnega, s čimer naj bi Bourdieu deterministično zapiral potencialnost uporniških delovanj (Butler 1999). Bourdieu pozicije avtoriziranega govora umešča v prepoznanje in pripisano legitimnost tovrstnega govora s strani družbene skupine, tj. moč govora ni inherentna lingvistični praksi kot taki, temveč je utemeljena in izpeljana iz specifične strukturiranosti (skladnosti pogojev) družbenega sveta, ki neenakomerno distribuira priložnosti za akumulacijo simbolnega kapitala (prepletenega z ostalimi kapitali) (1991: 111). Pogoj uspeha družbene magije je tako *prepoznavanje* legitimnosti in avtoriziranosti

dejanja, tj. napačno prepoznanje, neprepoznanje arbitrarnosti in naturaliziranosti akta magije, ki v ritualiziranih praksah ustvarja to, kar izreče (prav tam). Glede na pogojnost uspehov družbene magije Bourdieu tako odpira prostor za heretični diskurz (prav tam), ki v relativni skladnosti objektivnih pogojev in pravil igre polja ter shem zaznavanja in klasificiranja destabilizira doksična soglasja k vzpostavljenim družbenim di-vizijam, tj. to, kar Butler (1997a: 123) poimenuje kot kritično perspektivo obstoječih institucij.

Bistveno vprašanje, ki si ga v kontekstu avtoriziranega govora postavlja J. Butler, se nanaša na potencialnosti produciranja dejanj izrekanja z *avtoriteto mimo avtoriziranosti*, tj. mimo oficializirane delegacije moči, prek misapropriacije performativnega, ki razgrinja arbitrarnost divizij in prevladujočih oblik avtoritete ter iz njih izhajajočih izključevanj (1997a: 122–123), torej prek načinov govora, ki (še) niso legitimirani, a imajo potencial za produkcijo legitimnosti novih, prihodnjih form (Butler 1997a). Potencial tovrstnih dejanj izrekanja in resignifikacije obravnava tudi Bourdieu s konceptom heretičnega diskurza, heretične subverzije (in potencialom spreminjanja di-vizij družbenega sveta), ki deluje kot »proti-postavljanje paradokсне pred-vizije, utopije, projekta ali programa« (Bourdieu 1991: 128) dominantni viziji, ki družbeni svet (z obstoječimi divizijami in razmerji moči) zaznava kot naravnega. Pri tem izpostavlja tudi praktični »prispevek« tovrstnih performativov, ki delujejo (tudi) kot »pre-dikcije« z namenom ustvarjanja tistega, kar imenujejo (prav tam), torej prek »dela izrekanja«, oziroma »imenovanja« neimenovanega (pred-refleksivnih dispozicij), ki že delujejo kot transgresivna s tem, ko prelomijo (institucionalizirane in/ali ponotranjene) cenzure in samocenzure delovanja, ki otežujejo pojav herezije in heretičark (prav tam: 129), torej akterk, ki skozi prakse »imenujejo« (»delajo«) še-neimenovano, mimo delegirane avtoritete, in ki kot take »izrekajo v divjini« (Bourdieu 1991: 268).

3 Regularnost praks

Družbena umeščenenost akterke se tako pri Bourdieuju kot pri J. Butler obravnava na ozadju družbenih razmerij moči, vpetimi v di-vizije socialnega sveta, in iz družbene pozicioniranosti izhajajočih specifik habitualiziranih delovanj in inklinacij, konstituiranih glede na v telo vpisane sheme klasifikacij in zaznavanja. Razmerja moči, ki v skladu z objektivnimi pogoji oblikujejo tekmovanje znotraj polj, so inkorporirana v habitusu (telesna *hexis* ter načela videnja in delitve sveta), v katerem so s predhodnim »delom« proizvedene dispozicije, na osnovi katerih se osnuje doksično soglasje, temelj simbolnega nasilja (Bourdieu 2010b), ki vnaprej omejuje in ohlapno definira možnosti mišljenja in delovanja, tudi na način, da določene možnosti delovanja, ki v odnosu z objektivnimi strukturami niso skladne s skupinsko pripadnostjo akterke (npr. družbeni skupini žensk), vnaprej zatira, ne da bi jih sploh kadarkoli *odreklo* (Bourdieu, 2002): »Narava prakse je takšna, da izključuje vprašanja« (prav tam: 160).

Bourdieuju se v kontekstu regulariziranosti praks mestoma očita deterministična konceptualizacija razmerja med strukturami in *habitusom*, tj. razmerja, v katerem se akterka in njeno delovanje prekrivata s strukturno oblikovanim habitusom. Pri tem Bourdieu preceni »skladnost« objektivnih pogojev in habitusa ter spregleda ambivalence in potencialnosti družbenega delovanja akterke (McNay 2000; tudi Butler 1999). Ob tem pa velja

opozoriti, da J. Butler (prav tam: 115) Bourdieujevo konceptualizacijo habitusa razume predvsem skozi prizmo *pravil*, ki regulirajo delovanje (tj. značaj *habitusa* je obvladovan s pravili), pri tem pa spregleda Bourdieujeva opozorila o ohlapnosti tovrstnega določanja delovanja, zaradi česar delovanja in dejanj ni mogoče razumeti kot podrediva *pravilu*, zato jih je primerneje obravnavati kot *inklinacije* ‚strateškega‘ značaja v smeri harmonizacije delovanja v odnosu z objektivnimi pogoji in pravili igre, kot čut za igro, katerega koherentnost je »delna, zmeraj nepopolna« (Lamaison in Bourdieu 1986; Bourdieu 2002; 2013: 13) ravno zaradi praktične konstruiranosti, tj. oblikovanja dispozicij z izkušnjami, ki se spreminjajo v kraju in času. Tovrstna »praktična« konceptualizacija habitusa ne izloči možnosti destabiliziranja oblikovanih dispozicij, tako zaradi nedokončanosti oblikovanja habitusa kot presečišča temporalitet (Jokinen 2016; tudi Bourdieu 2003) kot tudi zaradi variacij pravil igre v posameznih poljih, kar, kot dodaja McNay (2008), ob prehajanju skozi mnogotera in heterogena polja (lahko) poraja destabilizacijo razmerja med pravili igre in dispozicijami ter s tem tudi možnosti heretičnih subverzij (Bourdieu 1991).

Konceptualizacijo inklinacije shem zaznavanja in klasificiranja lahko obravnavamo tudi vzporedno s konceptom strasne navezanosti (*passionate attachment*), s katerim J. Butler sočasno zajame procese podreditve skupaj z oblikovanjem želje skozi delovanje oblasti (Butler 1997b) in procese vzpostavljanja subjekta skozi podrejanje. Tako kot je Bourdieujeva akterka nagnjena k delovanju znotraj vzpostavljenih limitov ter k harmonizaciji in naturalizaciji delovanja ob kontinuiranih klicih k redu, avtoriziranimi s prevladujočo dokso »ona jih reši pred njihovo arbitrarno naravo, jih sankcionira, posveti, ustvari jih za vredne življenja, v konformnosti z naravo stvari in potemtakem kot naravne« (Bourdieu 1991: 222), tako je tudi pogoj subjekta, kot ga konceptualizira Butler (1997b), oblika navezanosti, odvisnosti od lastne subordinacije – družbenega pripisa »imena« – in s tem družbene prepoznanosti. Pri tem oba izpostavljata zabrisan značaj tovrstne podreditve, ki ni prepoznana kot taka in je torej napačno prepoznana: »Ta navezanost v svojih primarnih oblikah mora biti in hkrati biti zanikana, njeno oblikovanje, pogoj konstituiranja subjekta, mora vsebovati delno zanikanje« (prav tam: 8).

Habitus, kot ga opredeli Bourdieu (2002; 2003), tako ne deluje determinirajoče, temveč ohlapno definira akterkina delovanja znotraj določenih omejitev, vzpostavljenih v odnosu do pravil polja in objektivnih struktur (McNay 2000). Stopnja (nedeterminirane) »prisilnosti« inklinacije variira glede na značaj kodifikacije praks v družbenih prostorih. Slednje Bourdieu v grobem razume kot 1) družbene prostore, izrazito regulirane z (tudi oficializiranimi) družbenimi normami in sankcijami, 2) prostore, ohlapneje regulirane s tradicionalnimi preskripcijami, in 3) prostore, za katere je značilna najnižja stopnja reguliranosti, tj. prostore z višjo stopnjo improvizacije, ki sovпада z nižjo stopnjo kodificiranosti praks (2013: 21), čeprav – kot opozarja v nadaljevanju – je stopnja divergence med reguliranim vedenjem in regularnostjo oziroma *oficializiranim in praktičnim* pravzaprav vseskozi prisotna (prav tam: 33) in kot taka tudi razkriva zabrisanost, zamegljenost habitusa (Wacquant 2006).

Ravno ta divergenca kaže na nedeterminirajoč značaj Bourdieujevega teoretskega ogrodja konstruktivnega strukturalizma (Bourdieu 2013). Med normami in normativnostmi na eni strani ter delovanjem akterke na drugi ostaja prostor ustvarjalnega improviziranja in

inovacij, ponazorjen z razkorakom med oficializiranim in praktičnim, a ga Bourdieu v svojih delih zaradi primarnega osredinjanja na reprodukcijo objektivnih pogojev v izrazito manjši meri obravnava v kontekstu potenciala tovrstne alternativnosti v odnosu z vzpostavljenimi objektivnimi pogoji, čeravno je ta diskrepanca vseskozi prisotna in jasno razvidna tudi v njegovem raziskovalnem delu (prav tam). Glede na nedeterminirajoč značaj McNay (2008) izpostavlja, da je habitus pravzaprav generativen v smislu opremljanja akterke s praktično vednostjo (McNay 2008). Akterka je vedoča akterka, ki spontano anticipira tendence sveta (Wacquant 2006: 64), saj se v habitusu sekajo dimenzije preteklosti, sedanjosti in prihodnosti (anticipacije) (prav tam; Bourdieu 2002). Habitus je tako smiselno obravnavati ne kot mehanizem logike, temveč kot prostor ustvarjalnega delovanja z mnogoterimi možnostmi, ki pa niso povsem nepredvidljive, upoštevajoč sedimentacijo zgodovine v telesu akterke (Bourdieu 2000 v McNay 2008).⁵

Tako pri Bourdieuju kot pri J. Butler je tako v ospredju prakseološki značaj družbene pozicioniranosti, ki se nenehno ustvarja, »dela« s konkretnimi praksami, ki so bolj ali manj v skladu z družbenimi pravili »igre«: »/S/ubstantivni učinek družbenega spola je performativno proizveden in izsiljen z regulatornimi praksami družbenospolne koherence« (Butler 2001: 37). Kot take odpirajo potencial kreativnosti delovanja, zapisanega v same strukturne pogoje, ki jih J. Butler identificira kot vedno-neuspelo (tj. vedno-neidentično) citiranje norm (2011: xix) oziroma nepopolne inkorporacije norm (Butler 1999), Bourdieu pa kot nezmožnost simbolnih strategij za popolno reproduciranje pogojev njihovega lastnega uspeha in kot ohlapen značaj habitusa (1991: 153). Medtem ko J. Butler potencialnost subverzivnega umešča v venomer neidentično reiteracijo norm (Butler 2001), Bourdieu potencialnost alternativ umesti v ne-totalnost, nedeterminiranost pomena družbenih praks v odnosu z njihovo vlogo v reprodukciji objektivnih struktur (1991; 2013). Prakse in njihovi pomeni v povezavi z objektivnimi pogoji tako niso povsem zaprto označene, kar dopušča možnost preoblikovanja tako praks kot njihovih objektivno pripisanih pomenov (Bourdieu 2013: 50; tudi McNay 2000). Reproduciranje družbenih pozicioniranosti in z njimi družbenih razmerij moči je tako vedno hkrati »ogroženo« s subverzivno »produktivnimi« zdrsi in obenem stabilizirano, ne pa determinirano, s sedimentacijo prisilnih citiranj oziroma vpisovanjem zgodovinske regulatornih praks v telo in subjektivne sheme, kar producira aktivno (in strastno) podrejenost (Butler 1997b; Bourdieu 1991).

Pomemben element, ki ga J. Butler eksplicitno misli sočasno s formiranjem subjekta prek podrejanja, je prisotnost ambivalenc in potencialnosti (1997b; 2001; 2011; 2014); slednja sicer pri Bourdieuevih teoretskih orodjih večinoma ostaja zgolj nakazana (skozi potencialnost ustvarjalnega delovanja in nedoločenosti habitusa), ob njegovi (precenjeni) predpostavki o harmoničnem razmerju med habitusom in objektivnimi pogoji oziroma med dominantnimi razmerji moči in dispozicijami (McNay 2000). Pri obravnavanju delovanja, izhajajočega iz ambivalence, vpisane v samo formacijo subjektivacije (podrejanja in postajanja), lahko J. Butler (1997b) na drugi strani očitamo abstraktnost konceptualizacije

5. Pri tem je enako pomembno misliti tako potencialnost alternativ v praktičnem delovanju akterke kot tudi njeno odsotnost, upoštevajoč neenakomerno razporejene svoboščine v delovanju, prepletene z družbeno pozicioniranostjo akterke (Bourdieu 1991).

delovanja, ki je obravnavana predvsem kot del same subjektivacije, pri obravnavi katerega pa avtorica mestoma spregleduje živeta razmerja moči ter neenakomerno distribuirane možnosti in priložnosti »interveniranja« v stabilnost regulatornih oziroma habitualiziranih norm in praks (McNay 2000). Njeno konceptualizacijo potencialnosti v odnosu do norm destabilizirajočega delovanja v okvirih strukturnih možnosti McNay (2000; 2003) opredeli kot negativno paradigmo delovanja, omogočenega skozi nedeterminiranost. Slednje je sicer res strukturni in nujni pogoj »uporniških« delovanj, ne pa tudi zadostni pogoj, saj je ob upoštevanju tovrstnih strukturnih pogojev treba misliti tudi raven akterke, tj. njene želje, motivacije, emocije, samointerpretacije in reinterpreteracije oziroma pogoje vsakdanjega življenja, vključno s heterogenostjo družbenih prostorov in intersubjektivnosti, v katerih akterka živi in skozi katere prehaja ter v okviru katerih se subverzivnost potencialno uresničuje (McNay 2014). Nepopolno določeni strukturni pogoji tako po sebi ne zadostujejo za celostno razlago tistih delovanj, ki presegajo regularnosti in regulariziranosti (McNay 2000; Allen 2007).

3.1 Temporalitete in heterogenost družbenih prostorov

Za Bourdieuja je značilno, da v oblikovanju *habitusa* izpostavlja pomen najzgodnejših izkušenj, ki močno uokvirijo oblikovanje dispozicij med subjektivnim trajektorijem (2002). Podobno bi lahko označile dela J. Butler (2001; 2011; Dow Magnus 2006; Allen 2007), ki pa jih v kasnejših delih pomembno reformulira z vpeljevanjem specifik različnih življenjskih obdobij, predvsem v povezavi s preseganjem neizbežne odvisnosti, značilne za otroštvo, ne pa (nujno) tudi za življenjske poteke v odraslosti (Butler 2014; tudi Dow Magnus 2006).

Pomen temporalitet (preteklost, sedanjost, prihodnost), njihovo povezanost z različnimi življenjskimi obdobji in njihovo prepletenost Bourdieu izpostavlja v kontekstu oblikovanja habitusa, kjer se sedanjost uokvirja na podlagi preteklih izkušenj, ki določajo meje misljivega in pričakovanega (v prihodnosti): »Odnos do možnega je odnos do oblasti« (2002: 110). Meje misljivega, pričakovanega se manifestirajo tudi v prilagajanju subjektivnih aspiracij t. i. objektivnim možnostim (tj. skladnost med *a posteriori* možnostmi, zaznanimi in ponotranjenimi glede na pretekle izkušnje, in *a priori* verjetnostjo, izpeljano iz njih, v pričakovanju prihodnjega delovanja) (Bourdieu 2013: 77): »/O/bjektivne strukture vpisujejo v zavest spretnost presojanja verjetnosti« (Bourdieu 2002: 110). Habitus se tako vzpostavlja na presečišču temporalitet in je »preteklost, ki živi v sedanjosti in stremi k ponavljanju v prihodnosti« (prav tam: 93). Tovrstne temporalitete in anticipacije na podlagi preteklosti in sedanjosti je v tem primeru smiselno postaviti v kontekst poznomoderne družbe in (ne)enakomerno distribuirane) prekarizacije družbenega življenja, kjer se jasno izriše varljivost prisotnosti preteklosti v predvidevanju prihodnosti (prav tam: 108; Pickering 2004; Jokinen 2016). Kot zapiše Jokinen (2016: 93): v pogojih prekarizacije individualnega življenjskega poteka temeljna stalnica habitusa postaja »navada toleriranja lomljenja navad«, tj. nestabilnost habitualiziranega delovanja, v katerem je glavni označevalec le-tega ravno tekoča rekonfiguracija praks delovanja v objektivnih pogojih, ki terjajo fleksibilnost in neusidranost. V tovrstnih pogojih je učinek anticipacije (prihodnosti) pravzaprav prisoten

ne le na ravni pred-refleksivnih kalkulacij ter spontanega predvidevanja odzivov sveta in lastnih delovanj, temveč tudi na ravni refleksivnega – ravno zaradi kontinuiranih prekinitev in prelomov v življenjskem poteku, subjektivnem trajektoriju, ki anticipacijo premeščajo v stanje pripravljenosti na odprtost, fluidnost, nepričakovanost trajektorija in v stanje odsotnosti (anticipirane) stabilnosti delovanja v odnosu do subjektivnih aspiracij, usklajenimi z objektivnimi pogoji (Jokinen 2016).

Presečnost temporalitet habitusa v takšnih pogojih tako odpira prostor tudi za tematizacijo in reinterpretacijo pomena tistih izkušenj v sedanjosti in/ali nedavni preteklosti, ki niso povsem skladne z najzgodnejšimi in potemtakem tudi – po Bourdieuju (2002) – najbolj pomenljivimi izkušnjami delovanja. Ob tovrstni re-temporalizaciji pomena pridobivanja izkušenj velja izpostaviti tudi pomen njihove heterogenosti in heterogenosti družbenih prostorov. Heterogenost prostorov, skozi katere akterka prehaja, namreč implicira potencialnost heterogenosti izkušenj, konstitutivnih za subjektivni habitus, ki, upoštevajoč ranljivost dispozicionalnosti in doksičnega soglasja, tako predstavlja možnost destabilizacije logike prakse (Bourdieu 2002). Slednja namreč temelji na dispozicionalno vzpostavljenih mejah zamisljivega in nezamisljivega oziroma »cenzuriranega« ter na »tišini« dokse, na neprepoznavanju družbenih ločnic kot arbitrarnih (Bourdieu 1991). Heterogenost družbenih prostorov, v katere akterka vstopa, ter heterogene izkušnje, ki jih v njih pridobiva, ob upoštevanju nedeterminirajočega odnosa med različnimi temporalitetami in možnosti reinterpretacij, vzpostavljajo potencialnost modifikacije doksičnih načel videnja in delitve sveta (di-vizije sveta) oziroma habitualiziranih kognitivnih shem ter vrednotenja distinkcij (Bourdieu 2002: 245). Ko se anticipacija, utemeljena na kontinuiteti preteklost – sedanjost – prihodnost, umesti v anticipacijo mnogoterih potekov in scenarijev, se vzpostavi prostor potencialnosti refleksije in reinterpretacije ne le sedanjosti in prihodnosti, temveč tudi preteklosti, preteklih delovanj, odzivov in izkušenj, ki uokvirjajo habitus. »Vprašanje« doksičnemu soglasju samo po sebi sicer še ne pomeni tudi praktično realizirane destabilizacije habitualiziranosti praks, saj racionalna demistifikacija struktur opresije sama po sebi, mimo upoštevanja motivacije, volje, želje, relacijskosti in emocij, ne zadostuje (Allen 2007), na kar opozarja tudi Bourdieu (2002: 94): »Če hočemo spremeniti svet, je treba spremeniti načine, na katere se svet dela, se pravi, treba je spremeniti vizijo sveta in praktične operacije, s katerimi se skupine producirajo in reproducirajo.«

4 Potencialnost delovanja: Intersubjektivnost in prakse vsakdanjega življenja

Medtem ko Bourdieu pri obravnavi alternativnega delovanja, ki presega prevladujoča vpisovanja v telo, skladna z objektivnimi pogoji, izpostavlja predvsem refleksijo utišanega pred-refleksivnega (preboje doksičnega soglasja) ter diskrepance med oficializiranim in praktičnim (1991), za J. Butler (2011) velja, da izpostavlja predvsem subverzivnost performativnosti, utemeljeno v samih pogojih formiranja subjekta. Kot lahko razberemo iz Bourdiejevih teorizacij in kot opozarja tudi McNay (2000), sama družbena strukturiranost ter njen nezaprta značaj in deviacije v citiranju norm ne pomenijo nujno tudi že subverzije družbenih norm. Diskrepanca med praktičnim in oficialnim (tj. regulirane svoboščine in

regulirane improvizacije) (Bourdieu 2013) tako ne nujno predstavlja že njihove subverzije, lahko pa deluje kot postopno zamikanje meja »primernega« delovanja (Antić Gaber in Tašner 2010). Praks vsakdanjega življenja tako ni moč razumeti ne kot instantno pretvorbo objektivnih pogojev družbene situacije skozi delovanje akterke niti kot neposredni in enosmerni prenos objektivnih pogojev, ki vzpostavljajo trajne pogoje produkcije praks (Bourdieu 2003), temveč jih je treba obravnavati v okviru konjunkcije med objektivnimi strukturami, ki definirajo družbene pogoje konstituiranja habitusa, in pogoji, v katerih habitus deluje (prav tam). Pri tem Bourdieu predpostavlja homogenizacijo družbene skupine oziroma razrednega habitusa, izhajajočo iz podobnih pogojev življenja, kar krepi harmonizacijo delovanja, zasidrano v pred-refleksivnem (prav tam: 80; 2002).

Pretirana predpostavka homogenosti razreda, ki mu akterka pripada, spregleda pluralnost družbenih pozicij, ki jih akterka v življenjskem poteku zaseda, pluralnost in heterogenost prostorov s specifičnimi pogoji družbene produkcije in pravili igre, skozi katere akterka prehaja, ter različne razredne (in subjektivne) habituse, s katerimi prihaja v stik.⁶ Bourdieu heterogenost in trke habitusov, ki jih slednja poraja, obravnava na primer v kontekstu medgeneracijskih razlik (pa tudi v kontekstu družbenoekonomske mobilnosti), kjer, kot opozarja, ne trčita dve različni starostni skupini, temveč dva različna generacijska razredna habitusa, proizvedena v različnih pogojih družbene produkcije oziroma pogojih eksistence, ki uokvirjajo ne/misljivo, ne/možno (2003: 78). Če Bourdieujevo »vertikalno« os pogojev produkcije postavimo v »horizontalo« in pri tem upoštevamo poznomoderno pluralizacijo konceptualnih virov (Allen 2007), s pomočjo katerih akterka reflektira svoj življenjski potek in načine delovanja, lahko podobne učinke destabilizacije habitualiziranih delovanj umestimo tudi v intersubjektivnosti, katerih del je akterka in ki so notranje heterogene glede na družbene pogoje produciranja habitusa (Bottero 2010). V nasprotju s prepoznavanjem heterogenosti Bourdieu (2003) v skladu z načelom homofilije izpostavlja domet afinitet habitusa, ki se manifestirajo kot simpatije ali antipatije po načelu homologije oziroma podobnosti (prav tam: 83),⁷ v okviru tega pa se homologija kaže kot praktična inklinacija akterke, kot usmerjena izbira (Bourdieu 2002), ki je v poznomoderni družbi in zanjo značilni heterogenosti močno omejena, in to ravno zaradi heterogenosti, prisotne v subjektivnem trajektoriju, ki preči številna polja družbene igre, s čimer se večja tudi svoboda strategij habitusa (Bourdieu 2003: 132); ali kot zapiše Bourdieu: »Različni habitusi pa prinesejo možnost za nesrečo, trk, spopad ...«

V kontekstu načela homologije je smiselno opozorilo tudi M. Friedman (1989), tj. da skupnostne moralne zahteve, klici k redu, niso zavezujoči za akterko, na podlagi česar

-
6. Bourdieu sicer obravnava razlike med posameznimi habitusi, izhajajočimi iz posebnosti družbene poti (2002: 103), a pri tem večinoma ostaja na ravni *posameznega habitusa*. Specifik družbene poti in heterogenosti, ki jih slednje porajajo, tako ne vključi v odnosnost habitus - polje, redko pa jih obravnava tudi v odnosnosti med različnimi habitusi (habitus - habitus).
 7. Načelo homofilije lahko strnemo v načelo privlačnosti podobnega, kar izpostavlja tudi Bourdieu (2003: 82-83; gl. tudi Bottero 2009), ko zapiše, da je v družbenem - ne pa nujno tudi v fizičnem - prostoru možno opaziti težnjo po segregaciji glede na družbene pozicioniranosti akterk, kar deluje kot podlaga družbenim relacijam med samimi akterkami, npr. v smislu sklepanja in vzdrževanja prijateljskih odnosov, intimnopartnerskih razmerij ipd.

je smiselno vzpostaviti razlikovanje med intersubjektivnostmi, katerim družbena akterka pripada in katerih navezanost zgolj prepoznava, a ne izbira (vsaj v določenem časovnem obdobju trajektorija), tj. s časovno primarnimi intersubjektivnostmi, ter intersubjektivnostmi, ki so *izbrane*. Drugi tip intersubjektivnosti je tisti, ki ga Bourdieu (2003) misli predvsem skozi načelo homofilije, saj precenjuje formativni vpliv najzgodnejših izkušenj družbenih pogojev obstoja za kontinuirano stabilnost habitusa tekom subjektivnega trajektorija, tudi skozi družbene simpatije in antipatije (Bourdieu 2002), in je tisti, ki je v okviru heterogenosti lahko tudi tip intersubjektivnosti, ki zagotavlja vire za kritični pregled »dis/identitetnega dela«, motivacija za katerega izhaja tudi iz »telesnih emocij« družbene akterke (Skeggs 2002/1997; Bourdieu 2010a; McNay 2014). Deluje lahko kot vir nejasnosti, ambivalence in konfliktnosti, ki destabilizira v harmonizaciji z objektivnimi pogoji razmeroma gladko praktično udejanjanje dispozicij in telesne *hexis*, in v razmerju do katerih lahko intersubjektivnosti delujejo kot podporni sistemi ali kot razmerja ustvarjalnega nereda (Friedman 1989) in ki jih kot take lahko obravnavamo tudi kot potencialnosti ne konstitucije subjekta, temveč njene *rekonstitucije* (prav tam: 289). Družbena akterka je tako treba misliti relacijsko – ne le v razmerju do objektivnih struktur in pogojev družbenega življenja, temveč tudi relacijsko v smislu razmerij do drugih akterk in z drugimi akterkami (Bottero 2010), torej tako skozi izbrane kot tudi skozi vsiljene intersubjektivnosti (Roseneil in Ketokivi 2016). Znotraj relacijskosti – situirane intersubjektivnosti (Bottero 2010) – je akterka tako vedno v procesu *nastajanja* z vedno prisotno možnostjo *razveljavljanja* (Butler 2004). Na podoben pomen relacijskosti v zadnjih delih opozarja tudi J. Butler, s čimer presega v njenih (pa tudi v Bourdieuejevih) delih pogosto obravnavo individualne ravni akterke v razmerju s strukturnimi pogoji, tj. mimo intersubjektivnosti (Butler 2003 v Dow Magnus 2006; Butler 2014). J. Butler (2014) tako opozarja na nujnost podpore intersubjektivnega za delovanje akterke, tudi s perspektive prepoznavanja partikularnosti akterke, torej na podlagi v intersubjektivnost zamejene prepoznavne akterke, ki je v primerjavi z družbenim prepoznavanjem ali neprepoznavanjem manj boleča v smislu prepoznavanja partikularnosti akterke (njenih identitet) pod njenimi pogoji (prav tam; Allen 2007; Nicholas 2014), predvsem za tiste akterke, ki so zaradi nenormativnosti življenjskega stila marginalizirane (Friedman 1989; Roseneil in Budgeon 2004), oziroma za tiste akterke, ki »igro uničujejo« in so kot take izobčene (Bourdieu 2002: 117).

Na tovrstni podporni pomen intersubjektivnosti opozarja tudi J. Butler (2014) v širši konceptualizaciji »infrastrukture«, ki podpira akterkino delovanje in ki zajema okolje, družbena razmerja, omrežja podpore in preživetja (prav tam: 11). Ravno ta infrastruktura, na katero se na-/zanaša akterka, je hkrati tudi izvor njene ranljivosti skozi (medsebojno) odvisnost, relacijskost in procese zaznamovanja s strani diskurzov, ki jih akterka ni izbrala sama. Tovrstne ranljivosti Butler (2014: 18) ne razume kot subjektivne značilnosti, temveč kot relacijo med subjektom in poljem moči, organizacij, življenjskih procesov, institucij, ki »vzpostavljajo sam pogoj življenja, ki ga je moč živeti«. Pri preseganju načela homofilije je tako treba upoštevati tudi njegovo destabilizacijo, ki se kaže v procesih zaznamovanja z lastno družbeno pozicijo oziroma doživljanjem le-te. Dejstvo, da je akterka kontinuirano postavljena na določeno družbeno pozicijo, v skladu s katero se v razmerju z objektivnimi pogoji vzpostavljajo tudi sheme percepcij in klasificiranja, je potencialno tudi izvor njenega

nelagodja, izhajajočega iz družbenega ‚trpljenja‘. Akterka na podlagi specifik lastnega, subjektivnega trajektorija občuti živete izkušnje družbenih pogojev kot proizvedene znotraj strukturnih neenakosti oziroma razmerij moči, tudi če jih – v okviru dispozicij – ne prepozna kot take (Skeggs 2002/1997; Frost in Hogget 2008; McNay 2014).

Na drugi strani je za Bourdieuja značilno, da te zaznamovanosti, utemeljene v nelagodju lastne podrejenosti, praktično ne obravnava oziroma če jo – v relaciji s skupnostjo in posebnimi oblikami intersubjektivnosti (npr. družina, intimnopartnerska razmerja) – je slednja obravnavana v smislu habitualiziranosti. Namreč, občutki dolžnosti v razmerjih, ki so »hkrati nujna in stvar prostovoljne izbire in ki implicirajo trajne in subjektivno občutene dolžnosti (občutja hvaležnosti, spoštovanja, prijateljstva itn.)« (Bourdieu 2003: 101) se v harmonizaciji dispozicij in objektivnih pogojev pretvorijo v občutke, povezane s prostovoljnimi izbirami (*amor fati*) (Bourdieu, 2000/1997) oziroma v ljubezen do lastne (družbene) usode.

V nasprotju z Bourdieujem (2002) Butler (1999) identificira neohlapnost, neidentičnost citiranja norm na podlagi njihove ne-popolne inkorporacije tudi v samem procesu formiranja subjekta, označenem z zgoraj omenjenimi ambivalencami. Akterka se tako sicer strastno navezuje na oblike podrejanja (Butler 1997b), ki pogojujejo njen obstoj, predvsem v obdobjih trajektorija, ki je močno zaznamovan z odvisnostjo (Butler 2005), a obstaja potencial alternativnih navezanosti v okviru izbranih intersubjektivnostih, ki so – v primerjavi z vsiljenimi družbenimi pozicionirani – za akterko manj opresivne (prav tam; Allen 2007). Bistveno za tovrstne intersubjektivnosti je, da akterki spodbudijo ali omogočijo proces rekonstituiranja prek možnosti dostopanja do alternativnih navezanosti, utemeljenih v takšni strukturi »lokalnega« prepoznanja, ki akterko prepozna v njeni partikularnosti oziroma pod njenimi pogoji (Nicholas 2014) in v tem delujejo kot podporni sistem, ki kljub nevarnosti razveljavitve družbenega prepoznanja (*undoing*) s strani regulatornih režimov omogoča in blaži tovrstno tveganje ter poraja nove potencialnosti življenja, ki ga je moč živeti (Butler 2014). Slednje seveda ne pomeni, da intersubjektivnosti venomer delujejo v smislu podpore praks izgrajevanja alternativnih di-vizij sveta (Smart in dr. 2012). Ravno nasprotno – kot opozarja Lovell (2003) v okviru bourdieuejskih teorizacij – čistost pozicij uporništv in konformnosti je pravzaprav lažna. Tako ne moremo govoriti o intersubjektivnostih z romanticizirajoče perspektive, tj. kot popolnoma razbremenjene družbenih razmerij moči, čeprav lahko rečemo, kot izpostavlja tudi Crossley (2003), da je v nekaterih intersubjektivnostih inklinacija k refleksivnosti intenzivneje prisotna. Podporne sisteme, ki delujejo kot viri alternativnih konceptualnih virov samointerpretacij (Allen 2007), torej lahko razumemo kot potencialne vire odmika od vzpostavljenih pravil družbene igre, označenih z razmerji moči, ki hkrati razgrinjajo tudi absurdnost »družbene igre« na podlagi njene – zdaj prepoznane – arbitrarnosti in p-odpirajo potencialnost alternativnih shem zaznavanja in klasificiranja, pa tudi vizije družbenega sveta: »In dejansko zadošča ne privoliti v igro, ki vključuje čut za igro, zato da bi svet in dejanja v njem postala absurda« (Bourdieu 2002: 114).

Tovrstno razumevanje *biti* akterke lahko povzamemo skozi presečišče *biti* v relaciji s pluralnostjo, materialnostjo, praksami in delovanjem – *biti* je tako zaznamovano s kontinuirano aktivnostjo in ustvarjalnostjo v »*biti z*« (Matthews in Mulqueen 2015: 6). Za

učinkovito obravnavo delovanja v relaciji z regulatornimi normami je treba zajeti vsoto kompleksnosti, ki uokvirja pozicioniranost akterke, njene motivacije, želje, aspiracije, fantazije, emocionalnosti, naracije in samointerpretacije, v povezavi s strukturnimi pogoji družbenega življenja, tj. za učinkovito obravnavo delovanja je treba zajeti tako subjektivne kot intersubjektivne naracije kot procese pripisovanja pomenov družbenemu dogajanju oziroma prepoznati aktivne procese samo- in re-interpretacij subjekta v okvirih heterogenih intersubjektivnosti (McNay 2003). Kot izpostavlja Crossley (2003) v obravnavanju t. i. radikalnega habitusa, so ravno slednje tiste, ki v prepletu s političnimi praktičnimi znanji in veččinami ter družbeno angažiranostjo pogosto predstavljajo enega izmed pglavitnih dejavnikov kolektivne izgradnje alternativne vizije (in divizij) sveta, torej možnosti pre-mestitve iz inter-subjektivne emancipacije v kolektivno in politizirano delovanje, in sicer vsaj prek dveh načinov, tj. 1) prek prikaza arbitrarnosti doksičnih shem klasificiranja in zaznavanja s tem, ko izpostavijo in v praksi živijo od njih različne – in heretične – sheme, ter 2) njihovega potencialnega podpornega značaja v smislu vzpostavljanja refleksije spodbujajočih prostorov, ki so razmeroma, a nikoli popolnoma, razbremenjeni družbenih razmerij moči in ki kot taki nudijo tudi prostor in relacije,⁸ v katerih se heretične sheme skozi ponavljajoče se prakse akterke krepijo in utrjujejo.

5 Zaključek

Za razumevanje delovanja in potencialov subverzivnosti oziroma alternativnih delovanj, ki presegajo obstoječe družbene klasifikacije in distinkcije, na ravni vsakdanjega življenja ne zadostuje, da se delovanje akterke obravnava skozi negativno paradigmo, tj. kot zgolj omogočeno prek ne-totalnosti strukturnih pogojev v povezavi z družbenim življenjem, kot deducirano iz vedno prisotne strukturne »možnosti«, neposredno prenesene in že-realizirane na individualni ravni, kot lahko mestoma zasledimo pri J. Butler in Bourdieuju, temveč je delovanje *relacijske* akterke – sočasno s strukturnimi možnostmi – treba obravnavati tudi z vidika vsakdanjega življenja, kjer se te strukturne možnosti uresničujejo s konkretnimi, tudi neoficializiranimi praksami, uokvirjenimi z motiviranostjo, željami, emocijami in podpornimi sistemi intersubjektivnosti (Burkitt 2004; McNay 2004; Allen 2007). Ravno ta element (heterogenosti) intersubjektivnosti je tisti, ki ga z vidika preseganja družbenih razmerij moči sorazmerno spregledujeta tako Bourdieu kot J. Butler. Za Bourdieuja je značilno, da če intersubjektivnost sploh obravnava, k njej pristopa s poudarkom na družbeni reprodukciji in z vidika poenostavljenega načela homofilije, ki tako deluje kot mehanizem zagotavljanja reprodukcije obstoječega tako na ravni objektivnih pogojev kot tudi z ozirom na habitus akterke; za J. Butler pa je po drugi strani značilno, da se potencialnosti praks loteva predvsem preko t. i. negativne paradigme delovanja (McNay 2000), ki akterko in njene subverzivne prakse obravnava v ohlapnem prostoru neidentičnega citiranja norm (Butler 2001), ne pa tudi v kontekstu pogojev, ki uresničevanje omenjene ohlapnosti v smeri subverzije tudi omogočajo.

8. Podobno v kontekstu obravnave sodobnega aktivizma in družbenosti v smislu konkretnih družbenih relacij, a izven Bourdieujevega teoretskega okvira ugotavlja tudi S. Pink (2008).

Ravno intersubjektivnosti pa so tiste, ki – upoštevajoč njihovo heterogenost, pa tudi izbirnost – pogosto nudijo vire in podporo, potrebno za prepoznavo družbenih razmerij moči kot takih, tj. kot arbitrarnih, nenujnih. Relacijskost (zgolj) akterke v povezavi s strukturnimi pogoji tako ne zajame vse kompleksnosti družbenega življenja in kompleksnosti pomena ohlapnosti regulariziranosti delovanja, saj spregleda vlogo, ki jo imajo heterogene intersubjektivnosti, prisotne v trajektoriji akterke, v procesih nikoli dokončanega in dokončnega oblikovanja habitusa, tudi v smislu zagotavljanja podpore in virov za refleksijo predrefleksivnega in utišanega, zagotavljanja so-moči ter prepoznavanja in legitimiranja partikularnosti akterke in njene živete, še-ne-oficializirane, heretične vizije družbenega sveta, kjer živeti hkrati pomeni tudi *ustvarjati* ne le alternativne di-vizije družbenega sveta, temveč tudi družbeni svet kot tak.

Literatura

- Allen, Amy (2007): *The politics of ourselves: Power, autonomy, and gender in contemporary critical theory*. New York: Columbia University Press.
- Antić Gaber, Milica, in Tašner, Veronika (2010): Spremnna beseda. V P. Bourdieu: *Moška dominacija*: 145–170. Ljubljana: Založba Krtina.
- Bourdieu, Pierre (1987): What makes a social class? On the theoretical and practical existence of groups. *Berkeley journal of sociology*, 32: 1–17. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/41035356> (8. 8. 2017).
- Bourdieu, Pierre (1991): *Language and symbolic power*. Cambridge: Polity Press.
- Bourdieu, Pierre (2000/1997): *Pascalian meditations*. Stanford: Stanford University Press.
- Bourdieu, Pierre (2002): *Praktični čut*. Ljubljana: Studia Humanitatis.
- Bourdieu, Pierre (2003): *Sociologija kot politika*. Ljubljana: Založba /*cf.
- Bourdieu, Pierre (2010a): *Moška dominacija*. Ljubljana: Založba Sophia.
- Bourdieu, Pierre (2010b): *Distinction*. Oxon: Routledge.
- Bourdieu, Pierre (2013): *Outline of a theory of practice*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Bourdieu, Pierre, in Wacquant, Loïc (2006): Govorica, spol in simbolno nasilje. V T. Kramberger in D. B. Rotar (ur.): *Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij*: 87–124. Koper: Založba Annales.
- Bottero, Wendy (2009): Relationality and social interaction. *The British Journal of Sociology*, 60 (2): 399–420. doi: 10.1111/j.1468-4446.2009.01236.x
- Bottero, Wendy (2010): Intersubjectivity and Bourdieusian approaches to ‚identity‘. *Cultural sociology*, 4 (1): 3–22. doi: 10.1177/1749975509356750.
- Brubaker, Rogers (1985): Rethinking classical theory: The sociological vision of Pierre Bourdieu. *Theory and society*, 14 (6): 745–775. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/657374> (8. 8. 2017).
- Burkitt, Ian (2004): The time and space of everyday life. *Cultural studies*, 18 (2/3): 211–227. doi: 10.1080/0950238042000201491.
- Butler, Judith (1996): Burning acts: Injurious speech. *The University of Chicago Law School Roundtable*, 3 (1): 199–221. Dostopno prek: <http://chicagounbound.uchicago.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=1382&context=roundtable> (24. 6. 2016).

- Butler, Judith (1997a): *Excitable speech: A politics of the performative*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (1997b): *The psychic life of power*. Stanford: Stanford University Press.
- Butler, Judith (1999): *Performativity's social magic*. V R. Shusterman (ur.): *Bourdieu: A critical reader*: 113–128. Oxford: Blackwell Publishers Ltd.
- Butler, Judith (2001): *Težave s spolom: Feminizem in subverzija identitete*. Ljubljana: ŠKUC.
- Butler, Judith (2004): *Undoing gender*. New York: Routledge.
- Butler, Judith (2005): *Senses of the subject*. New York: Fordham University Press.
- Butler, Judith (2011): *Bodies that matter: On the discursive limits of „sex“*. Oxon: Routledge.
- Butler, Judith (2014): *Rethinking vulnerability and resistance*. University of Sussex. Dostopno prek: <https://www.sussex.ac.uk/webteam/gateway/file.php?name=rethinking-vulnerability-and-resistance-judith-butler.pdf&site=41> (20. 6. 2016).
- Crossley, Nick (2003): *From reproduction to transformation: Social movement fields and the radical habitus*. *Theory, culture and society*, 20 (6): 43–68. doi: 10.1177/0263276403206003.
- Dow Magnus, Kathy (2006): *The unaccountable subject: Judith Butler and the social conditions of intersubjective agency*. *Hypatia*, 21 (2): 81–103. DOI: 10.1111/j.1527-2001.2006.tb01095.x.
- Friedman, Marilyn (1989): *Feminism and modern friendship: Dislocating community*. *Ethics*, 99 (2): 275–290. Dostopno prek: <http://www.jstor.org/stable/2381435> (6. 6. 2016).
- Frost, Liz, in Hoggett, Paul (2008): *Human agency and social suffering*. *Critical social policy*, 28 (4): 438–460. doi: 10.1177/0261018308095279.
- Jokinen, Eeva (2016): *Precarious everyday agency*. *European Journal of Cultural Studies*, 19 (1): 85–99. doi: 10.1177/1367549415585548.
- Lamaison, Pierre, in Bourdieu, Pierre (1986): *From rules to strategies: An interview with Pierre Bourdieu*. *Cultural anthropology*, 1 (1): 110–120. Dostopno prek <http://www.jstor.org/stable/656327> (30. 8. 2016).
- Lovell, Terry (2003): *Resisting with authority: Historical specificity, agency and the performative self*. *Theory, culture and society*, 20 (1): 1–17. doi: 10.1177/0263276403020001918.
- Matthews, Daniel, in Mulqueen Tara (2015): *Introduction*. V T. Mulqueen in D. Matthews (ur.): *Being social: Ontology, law, politics*: 1–13. Oxford: Counterpress.
- McNay, Lois (2000): *Gender and agency: Reconfiguring the Subject in Feminist and Social Theory*. Cambridge: Polity Press.
- McNay, Lois (2003): *Agency, anticipation and indeterminacy in feminist theory*. *Feminist theory*, 4 (2): 139–148. doi: 10.1177/14647001030042003.
- McNay, Lois (2004): *Agency and experience: gender as a lived relation*. V L. Adkins in B. Skeggs (ur.): *Feminism after Bourdieu*: 175–190. Oxford: Blackwell Publishing Ltd.
- McNay, Lois (2008): *The trouble with recognition: Subjectivity, Suffering, and Agency*. *Sociological theory*, 26 (3): 271–296. doi: 10.1111/j.1467-9558.2008.00329.x.
- McNay, Lois (2014): *The misguided search for the political: Social weightlessness in radical democratic theory*. Cambridge: Polity Press.
- Nicholas, Lucy (2014): *Queer post-gender ethics: The shape of selves to come*. Hampshire: Palgrave Macmillan.
- Pickering, Michael (2004): *Experience as horizon: Koselleck, expectation and historical time*. *Cultural studies*, 18 (2/3): 271–289. doi: 10.1080/0950238042000201518.
- Pink, Sarah (2008): *Re-thinking contemporary activism: From community to emplaced sociality*. *Ethnos*, 73 (2): 163–188. doi: 10.1080/00141840802180355

- Roseneil, Sasha, in Budgeon, Shelley (2004): Cultures of intimacy and care beyond the 'family': Personal life and social change in the early 21st century. *Current sociology*, 52 (2): 135–159. doi: 10.1177/0011392104041798.
- Roseneil, Sasha, in Ketokivi, Kaisa (2016): Relational persons and relational processes: Developing the notion of relationality for the sociology of personal life. *Sociology*, 50 (1): 143–159. doi: 10.1177/0038038514561295.
- Skeggs, Beverly (2002/1997): Formations of class and gender: Becoming respectable. London: Sage Publications Ltd.
- Smart, Carol, Davies, Katherine, Heaphy, Brian in Mason, Jennifer (2012): Difficult friendships and ontological security. *The sociological review*, 60 (1): 91–109. doi: 10.1111/j.1467-954X.2011.02048.x.
- Wacquant, Loïc (2006): Zabrísana logika praktičnega čuta. V T. Kramberger in D. B. Rotar (ur.): Načela za refleksivno družbeno znanost in kritično preučevanje simbolnih dominacij: 63–72. Koper: Založba Annales.

SUMMARY

Both Pierre Bourdieu and Judith Butler are addressing the issues of agency and the intersection of objective structures and social actors – although they approach the issue of agentic potentiality from different perspectives, both of them rather unsuccessfully address the importance of intersubjectivity at the level of everyday life for opening up spaces for alternative, heretical practices. Bourdieu puts his focus on the processes of social reproduction, primarily through the concept of habitus and embodiment of objective structures, which makes his theoretical framework vulnerable to critiques due to its supposed determinism. Through in-depth analysis of his concepts of symbolic power, symbolic violence, and symbolic domination in relation to di-visions of social world as well as his notion of symbolic struggles and theoretically underdeveloped concept of heresy, we are arguing that we can identify and elaborate upon elements that allows us to use his theoretical framework of constructive structuralism to address issues of agentic potentiality. Namely, his concept of habitus as a form of relationality between actors and objective structures and as a way of undetermined embodiment of objective structures, enables us to think about heretical, alternative practices that seek to destabilise the doxic character of the dominant vision of social world with its established divisions (social categorizations), while taking into account the power of unequal distribution of resources needed to effect changes in di-visions of social world that are sought after by those who are dominated.

In contrast to Bourdieu, Judith Butler pays greater attention to subversions with the concept of performativity and non-identical, and as such always 'unsuccessful', reiterations of social norms, that is, reiterations that always encompass 'mistakes' as deviations from social norms. J. Butler is critical of Bourdieu's theoretical framework, mostly in terms of his determinism as it is supposedly manifested in his account of authorized speech alongside which she argues for the recognition of possibility (and effects) of (unauthorized) speech with authority – that is, speech that is not (yet) legitimised but which is creating space for to-be-authorized-in-the-future, space of alternative but already lived possibilities. She argues that Bourdieu's concepts of authorized speech and social magic, that produces

what it names, close off any possibility for such subversions. However, her critique of authorized speech as deterministic is displaced: although his concept of social magic and its power to produce what it names is related to authorized speech, it should be also addressed alongside the concept of heresy (and its relation to doxa and orthodoxy) which, as already noted, enables us to address the possibilities of symbolic struggles and agentic potentiality.

On the other hand we argue that agentic potentiality can also be identified through the notion of intersubjectivity the recognition of which is mostly absent in Bourdieu's work or addressed through the principle of homophily and *amor fati*, which translates feelings of obligations into feelings of choice and into love for one's fate, thus failing to account for pluralised local worlds and heterogeneity of social spaces and fields the actor encounters and enter into them throughout her life trajectory. Heterogeneous social spaces and intersubjective relations with their undetermined localised, and as such potentially alternative, heretic character, can function as supportive resources that enable social actors to reinterpret established and dominant di-visions of social world and modify them on the intersubjective level. Although Butler mainly addresses the issue of agentic potentiality through the relation of individual actor and social structures, her focus on subversions enables easier inclusion of such agentic potentiality in intersubjectivity, especially through her notion of 'supportive infrastructure' that is necessary for an actor's agency. In the context of intersubjectivity, such potential can be located primarily in chosen rather than assigned ones, especially when it comes to those social actors who are marginalized and deprived because of their non-normative identities and lifestyles. Thus, we argue that agentic potentiality cannot be addressed effectively solely through the relationality between social actor and objective structures as intersubjectivity can function as a supportive resource enabling, empowering and intensifying the power of agency and heresy of not-yet-legitimised or officialised alternative di-visions of social world.

Podatki o avtorici

asist. Nina Perger, mag. prof. soc. ped., mlada raziskovalka,
Fakulteta za družbene vede, Univerza v Ljubljani,
Kardeljeva ploščad 5, 1000 Ljubljana, Slovenija
nina.perger@fdv.uni-lj.si